

СТАН ЄВРЕЙСЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОРІЧЧЯ

A Розглядається стан єврейської освіти в Україні на початку ХХ сторіччя. Окрема увага приділена впливу політичної ситуації в країні на освіту населення.

Ключові слова: освіта, єврейська освіта, політична ситуація, населення, громадська спільнота.

Serhiy Kalian. Состояние еврейского образования в Украине в начале ХХ века.

A Рассматривается состояние еврейского образования в Украине в начале ХХ века. Отдельное внимание уделено влиянию политической ситуации в стране на образование населения.

Ключевые слова: образование, еврейское образование, политическая ситуация, население, гражданское общество.

Serhiy Kalian. Condition of the Jewish education in Ukraine at the beginning of the XX-th century.

S The article deals with state of Jewish education in Ukraine at the beginning of XXth century. This paper pay attention on the influence of the political situation in the country on the education of its citizens.

Key words: education, Jewish education, political situation, population, civil society.

Постановка проблеми. За останні часи з'явилися декілька досліджень стосовно відродження івриту і в цілому єврейської освіти в Україні в 20-і роки ХХ ст. – починаючи з Лютневої революції 1917 року. Цей період дійсно характеризується бурхливим розвитком єврейської освіти, що пов'язана з відділенням України від Росії, відміною великої кількості обмежень щодо євреїв і прийняттям демократичніших законів у галузі національної освіти. Проте не треба забувати, що деякі передумови для такого розвитку були закладені набагато раніше. Ще в кінці ХІХ ст. в Україні почали з'являтися єврейські навчальні заклади різного типу, в яких у той чи іншій формі викладався іврит. У дослідженнях цього періоду формування єврейської освіти зроблені лише перші кроки. У даній статті зроблена спроба стисло огляду та характеристики навчальних закладів, що існували на той період, розглядання проблем, що були властиві для їхніх окремих типів і для всієї єврейської освіти в цілому.

Аналіз досліджень і публікацій. Для яскравого уявлення картини єврейської освіти треба сказати декілька слів про політичну обстановку всередині єврейського суспільства та поза його межами за період, який розглядається.

Право євреїв на освіту регулювалося особливими обмеженнями при вступі до навчальних закладів. З 1844 р. були встановлені процентні норми щодо вступу до середніх і вищих навчальних закладів. У лютому 1881 р. в доповіді міністрові народної освіти А. Сабурову від попечителя Одеського навчального округу зверталася увага на те, що євреїв стає більше в Одеських гімназіях, ніж християн [1].

Попечителі Київського та Віленського навчальних округів відмічали те, що єврейська студентська молодь була найкращим провідником у стінах навчальних закладів антиурядових ідей [2].

З червня 1885 р. урядом була запроваджена 10% квота вступу для єврейської молоді до Харківського технологічного інституту, а в 1886 р. заборонили вступ до ветеринарного інституту. Міністр освіти пояснював своє рішення тим, що євреї схильні до революційної діяльності [3, с. 38].

Революційний діяч Л. Дейч писав, що євреї швидше приєднуються до нових політичних рухів через обмеження їхніх політичних і громадянських прав [4, с. 27].

Правове становище євреїв, які проживали в смугі осілости, було вкрай плачевним, і умови здійснення хоч скільки-небудь реальної суспільної автономії, необхідної для організованого розвитку інститутів національної освіти, були значно менш сприятливі, аніж у країнах Заходу. Становище особливо загострилося після 1844 р., коли від імені Миколи I був виданий та опублікований наказ про скасування єврейських спільнотних організацій-кагалів, тобто про позбавлення їхнього статусу юридичних осіб. З того часу нагляд за єврейськими установами та збирання податків, включно з коробковим збором (про який окремо буде згадано нижче), були передані у введення міських дум і поліції.

За С. М. Дубновим, спільнота та її заклади, народна школа – являють собою зараз картину повного занепаду. Російський уряд, який позбавив нас елементарних громадянських прав, протягом цілого сторіччя запопадливо трудився над дезорганізацією нашого спільнотного устрою, який зберігся за часів польського панування, над руйнуванням останніх залишків нашої автономії. Він давно скасував стару кагальну організацію, та не дав натомість нічого іншого; він нацькував на нас юдофобських псів, які своїм диким виттям про кагал, навіювати російському суспільству, що спільнотне самоврядування євреїв містить у

собі щось злочинне, небезпечно для державного устрою [6, с. 122].

При цьому треба відмітити, що де-факто на території України існувала величезна кількість патріархальних єврейських спільнот, які фактично зберегли невеликі залишки колишнього самоврядування, і не могли собі уявити вторгнення чужого елемента в їхній внутрішній побут інакше, як у вигляді стихійного лиха.

Мета статті полягає у висвітленні стану єврейської освіти в Україні на початку ХХ ст. з урахуванням політичної ситуації у країні.

Виклад основного матеріалу. Євреї в Росії не мали практично ніяких юридичних гарантій спільнотної автономії, які були можливі на той час на Заході, вони мали велику кількість стимулів для її збереження та розширення. Законодавчим чином відокремлені як, «інородці», відчужені від участі в державній службі і в місцевому самоврядуванні – земстві та муніципалітеті, – євреї за необхідністю мусили задовольняти свої культурні та соціальні потреби власними силами та мусили були створювати повсюди свої спільнотні організації та заклади. Вони розуміли, що, крім ворожого зовнішнього оточення, їм протистоїть ще одна серйозна небезпека – асиміляція; розуміли, що асиміляція – не тільки довільний акт окремих осіб або груп, але вона, за влучним висловленням С.М. Дубнова, «типова бацила діаспори, яка входить в усі пори культурної сутності єврея через оточуюче середовище, через чужорідну мову, школу, літературу», що єврейство до епохи єврейського Просвітництва мало імунітет проти цієї бацили – автономну організацію внутрішнього життя, а нове єврейство може зменшити її вплив тільки шляхом створення такої ж організації, яка пристосована до нової, сучасної їм форми власної та загальної культур, – тобто шляхом відстоювання тих гарантій національної цілісності, яких досягає кожна культурна національна меншина. Неприхильні зовнішні умови тільки сприяли цьому: обмеження доступу євреїв у загальні навчальні заклади тягнуло за собою поступове розмноження спеціальних єврейських шкіл усіх типів, які отримували специфічно національний характер [6].

Проте, до 1905 р. ці процеси проходили неорганізовано та напівлегально. Тільки, починаючи з 1905 р., з отриманням євреями формальної рівноправності, стала можлива легальна спільнотна діяльність: почали з'являтися органи самоврядування, єврейські політичні партії, плани та програми національно-культурного розвитку. Так, у плані спільнотної організації, що був написаним у 1905 р. С. М. Дубновим (який заснував в 1906 р. Єврейську народну партію, що повністю прийняла його програму автономізму), зокрема говориться: «Органом самоврядування в кожній спільноті є Рада, яка періодично вибирається зі складу її членів та є відповідальною перед загальними зборами цих членів. Рада завідує всіма закладами спільноти – просвітницькими, благодійними та релігійними, виділяючи для кожного закладу зі свого складу керівників або попечите-

лів. Елементарні єврейські школи знаходяться у веденні спільнот; викладання в них провадиться єврейською мовою (розмовною або давньою, в залежності від предмета, який вивчається, та типу школи) за програмами, які затверджені для всіх таких училищ центральною спільнотною організацією».

Для об'єднання діяльності всіх єврейських спільнот і для вирішення всезагальних питань створюється всеєврейський «Спільнотний союз», який має свій центральний орган у вигляді з'їзду або Ваада (так називалися такі органи в старій Польщі).

Функції Ваада між іншими: створення центральних інституцій, які мають на меті підтримувати національну культуру, а саме – середніх і вищих навчальних закладів, учительських інститутів, раввінських семінарій і вчених академій.

Однак, треба мати на увазі, що на початку періоду, який розглядається – в останнє десятиріччя ХІХ ст. – ніякої централізованості в галузі єврейської освіти ще не існувало: навчальні заклади зароджувалися стихійно та мали випадкові, часто нестабільні джерела фінансування, випадкових, іноді малокваліфікованих викладачів і розмиту програму занять, яка нерідко залежала від контингенту слухачів і можливостей викладача.

Єврейські навчальні заклади того періоду можна схематично розподілити на три групи: релігійні навчальні заклади (Талмуд-торі, хедери, йешиви); державні світські навчальні заклади (школи, початкові училища тощо); приватні світські навчальні заклади (зразкові хедери, приватні школи, курси).

Однією з головних проблем у сфері єврейської освіти в цілому по Росії на початку ХХ ст. була катастрофічна нестача викладачів єврейських дисциплін. Унаслідок цього складалася курйозна, але досить припустима, навіть бажана для Департаменту народної освіти ситуація – в багатьох народних єврейських училищах викладачами були особи православного віросповідання, які закінчили курси в учительських семінаріях [5]. Закон допускав подібні ситуації: згідно зі ст. 20 (Положення про єврейські училища), вчителями в єврейських початкових училищах та підготовчих класах при них мають бути євреї. Ст. 21 того ж Положення каже, що у випадку необхідності попечитель навчального округу може призначити вчителями в єврейські школи також і осіб християнського віросповідання, які мають право на викладання в міських училищах і які розуміють єврейський жаргон. У багатьох місцях смуги осіlosti видавалися місцеві інструкції, які зловживали даною статтею. Так, в інструкції для Катеринославської Талмуд-торі п. 9 визначає склад учителів таким чином: учителя призначаються рівномірно із християн та євреїв. Примітка до п. 22 робить змішаний склад учителів обов'язковим, встановлюючи, що в Талмуд-торі та в кожному з її відділень має бути не менше одного вчителя з християн [5].

Для того, щоб у деякій мірі полегшити ситуацію, а також для підвищення кваліфікації вже працюючих учителів, у великих містах України, з дозволу державних закладів (згідно з Правилами про курси від 5.08.1875 р.) проводилися педагогічні курси.

Проблемами, що значною мірою гальмували розвиток єврейської освіти, були економічні труднощі. Основним джерелом фінансування єврейських шкіл та училищ (а також і Талмуд-тор) був так званий коробковий збір, або, офіційно кажучи, акцизне мито на кошерні предмети, який виник у більшості селищ смуги осілості з метою матеріального забезпечення існуючих єврейських благодійних закладів. У Києві це мито первісно було введено з іншою метою – як спеціальна стаття доходу на користь самого міста. І тільки майже декілька десятків років по тому більша частина цього збору стала відраховуватися містом на єврейські потреби.

У тих місцях, де місцева адміністрація не чинила опору відкриттю єврейських училищ, молодь, нерідко, з охотою поступала саме в них, аніж у державні навчальні заклади, не дивлячись на те, що єврейські приватні училища не давали своїм вихованцям тих пільг, які були пов'язані зі закінченням гімназії або реального училища. Зокрема – зменшення загального п'ятирічного строку служби в постійних військах до двох років за жеребкуванням, та до одного року в якості вільновизначеного.

Спробуємо зробити короткий огляд єврейських навчальних закладів, які функціонували в Україні на початку ХХ ст.

Практично єдиною організацією, яка курирувала та субсидувала єврейські навчальні заклади в Україні, був Комітет Одеського відділення Товариства розповсюдження просвіти серед євреїв. Щоб дати уяву про розмах діяльності цієї організації, наведемо деякі цифри. На початку 1901 року Комітетом були зібрані статистичні дані за 1900 рік про число слухачів і викладачів у навчальних закладах, які субсидувалися Товариством.

Головним ідеологічним питанням у галузі єврейської освіти, – не тільки на території України, – було співвідношення між двома його складниками: між «єврейським» та «освітою». Питання про те, якою мірою воно має бути національним, а якою – загальнолюдським [6].

Навчальні заклади, які відкривалися в південних губерніях, були значно краще професійно організованими, ніж в інших регіонах Російської Імперії. Таке було становище на Півдні України. Що стосується центральних областей, то, згідно зі звітом попечителя Київського навчального округу, в окрузі на 1901 рік існували такі єврейські училища: 1 двокласне, 6 однокласних, 13 приватних чоловічих училищ, 12 приватних жіночих училищ, 8 Талмуд-тор та 740 хедерів. Двокласні та однокласні училища знаходилися

в містах і більших поселеннях. Треба відмітити, що в Південно-Західному краї Росії (тобто в центральних областях України) єврейське населення складало понад 1,1 млн. осіб на 9 млн. загальної числа населення.

Типовим прикладом становища єврейської освіти у великих містах центральних регіонів України може стати Вінниця. За даними на 1901 рік із загальною кількістю мешканців Вінниці на долю єврейського населення приходилося 20000. При цьому в місті існувало тільки два початкових єврейських училища (Талмуд-тора та казенне двокласне училище) та два приватних жіночих. Крім того, існувало приблизно 15 хедерів, які керувалися напівграмотними меламедами.

У результаті, мало в яких пунктах єврейської осілості не було Талмуд-торі, та в переважній кількості випадків вони були єдиними розсадниками просвіти серед найбіднішого єврейського населення. Одна із основних проблем реформування Талмуд-тор полягала в необхідності запевнити консервативно налаштоване місцеве населення в тому, що викладання можна вести по-новому – та набагато успішніше. Аби показати перевагу нових хедерів, їхнє керівництво іноді проводили відкриті екзамени. Такий екзамен, наприклад, було проведено в Миколаєві 1.01.1901 року. Екзаменатори відбиралися серед числа запрошених гостей. За повідомленням газети «Восход», «дітям, навіть найменших груп, питання ставилися давньоєврейською мовою, та діти тією ж мовою давали толкові відповіді. При неможливості вносити плату, учні приймалися даром [5].

Містечкові єврейські навчальні заклади не могли – через свою відірваність від культурних центрів – власними силами підвищити якість єврейської освіти хоча б до того рівня, на якому знаходилися російські державні початкові училища, і тому діяльність сіоністів була для них реальною та нагальною необхідною допомогою.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У цілому можна відмітити, що ситуація в галузі єврейського навчання змінювалася на краще: відкривалися нові навчальні заклади, реформувалися старі, змінювалися методи викладання. Цей процес, через слабку співпрацю державних органів і зашкарублість консервативно настроєних шарів населення всередині єврейського суспільства, проходив дуже повільно, але саме завдяки йому були створені передумови для того бурхливого розвитку системи єврейської освіти, який відбувся одразу після Лютневої революції 1917 року.

Література

1. ГА РФ, ф. 586, оп. 1, ед. хр. 100. 1886 г. – Л. 104.
2. ГА РФ, ф. 586, оп. 1, ед. хр. 100. 1886 г. – Л. 105.
3. Иванов А. «Еврейский вопрос» и высшее образование в России. // Вестник еврейского университета в Москве. – 1994. – №1. – С. 38–43.
4. Дейч Л. Роль евреев в русском революционном движении. – М.: Государственное издательство, 1925. – 346 с.
5. Обзор еврейской печати // Восход. – 1901. – №17. – С. 8–24.
6. Кельнер А. Миссионер истории. Жизнь и труды Семена Марковича Дубнова / А. Кельнер, Е. Виктор. – СПб., Издательский дом «Миръ», 2008. – 710 с.